

REFERATIVNA DJELA U SREDNJOVJEKOVNOJ HRVATSKOJ

ALEKSANDAR STIPČEVIĆ

(Filozofski fakultet, Zagreb)

UDK 03(497.13) »04/14«
Izvorni znanstveni članak
primljen: 6. VII. 1992.

SAŽETAK. Repertoar referativnih djela koji je bio u uporabi u srednjovjekovnoj Hrvatskoj standardan je za tadašnju zapadnu Europu. Tu je najprije poznato djelo »Originum sive Etymologiarum« Izidora Seviljskog (najstariji sačuvani ulomak datira iz doba između IX. i XI. stoljeća), pa »Li Livres dou Tresor« firentinskoga pisca Brunetta Latinija (spominje se u jednome inventaru iz XIV. st. u Zadru) te popularno djelo »De viris illustribus« Sv. Jeronima (spominje se u inventaru zagrebačke katedrale, sastavljenu između 1356. i 1387. god.). Do sada nema podataka da je u Hrvatskoj tijekom srednjega vijeka bilo u uporabi djelo »Historia naturalis« Plinija Starijega, no s obzirom na činjenicu da se to djelo često pojavljuje u bibliotečnim fondovima u renesansi, treba očekivati da će buduća arhivska istraživanja otkriti svjedočanstva i o postojanju toga djela u srednjem vijeku u Hrvatskoj.

Posebnoj skupini referativnih djela pripadaju prijevodi lucidarija na hrvatskome jeziku, od kojih najstariji sačuvani primjerak datira s prijelaza XIV. u XV. st.

Iz prve polovice XVI. st. je i najstarije referativno djelo napisano na hrvatskome tlu. To je »De viris illustribus« zadarskoga humanista Jurja Benje (Georgius Begna).

U ispravama i drugim pisanim izvorima koji se čuvaju u našim arhivima često se spominju rukopisne knjige različna sadržaja koje su bile vlasništvo samostana, crkava ili pojedinaца. Do sada nisu svi ti podaci skupljeni i analizirani, i to je bez sumnje jedna od zadaća naše povijesne znanosti. Takva bi analiza otkrila u kojoj su mjeri naši krajevi bili dio europskoga duhovnog svijeta, što su pojedine kategorije stanovništva čitale, tko je kupovao knjige i odakle su te knjige nabavljane, zatim sadržaj imaginarne knjižnice toga doba u Hrvatskoj te količinu i kakvoću obavijesti i znanja do kojega su mogli doći naši učenici ljudi u određenim krajevima i u određenim razdobljima.

Ovaj rad je pokušaj da se upozori na jedan segment knjižnoga fonda u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, koji na svoj način govori o intelektualnoj znatiželji naših redovnika, svećenika i učenih stanovnika naših gradova.

Poznato je da je za srednjovjekovnoga čovjeka u Europi najvažniji, a nerijetko i jedini, izvor informacija bila Biblija, knjiga koja se inače ne ubraja u kategoriju referativnih publikacija, ali u kojoj su malobrojni pismeni ljudi koji su se imali priliku izravno njome služiti mogli naći odgovore na sva važnija pitanja o postanku svijeta, podrijetlu čovjeka, Zemlji i tajnama svemira, povijesnim događajima i dalekim zemljama. Oni, pak, koji se nisu mogli izravno služiti Biblijom zato što su bili nepismeni ili zato što nisu mogli doći do nje, doznawali su za ono što u njoj piše neizravno, najčešće preko crkvenih propovijedi.

Naobraženi pojedinci koji se nisu zadovoljavali informacijama iz Biblije, posezali su i za drugim knjigama, posebice onima antičkih i arapskih autora. Referativna djela – rječnici, enciklopedije, biografski leksikoni i sl. – u kojima su mogli doći do brze informacije, bila su u to doba u Europi izvanredno rijetka. Iz antičkih vremena takvih je djela ostalo malo, a broj onih nastalih u srednjem vijeku bio je sve prije negoli dovoljan. Plinijeva »Historia naturalis«, koja je izbjegla sudbinu mnogih referativnih djela nestalih zajedno s antičkom civilizacijom, dugo je bila najpouzdaniji izvor informacija o prirodnim pojavama, antičkim umjetnicima, tehnologiji, povijesti itd. unatoč činjenici što se mnogi podaci iz toga djela nisu slagali s onim što je bilo zapisano u Bibliji. Velike potrebe za referativnim djelima, ustvari, nije ni bilo u srednjem vijeku, pa crkveni pisci nisu pokazivali interes da ih sami sastavljaju. Ipak, nekoliko takvih djela je napisano i ona su stoljećima zadovoljavala potrebe za brzom informacijom. Najznamenitije djelo referativna sadržaja, uz Plinijevo najpopularnije u europskome srednjovjekovlju, napisao je učeni biskup Izidor iz Seville (oko 560–639) pod naslovom »Originum sive Etymologiarum libri XX«. Mnogo manje su bila popularna druga takva djela, npr. »De rerum naturis« Hrabana Maura, pa »Liber floridus« Lamberta, »Hortus deliciarum« redovnice Herrad iz Landsberga ili, pak, golemo djelo iz zreloga srednjeg vijeka »Speculum maius« Vincenta iz Beauvaisa.¹

Od referativnih djela, prema podacima s kojima danas raspolažemo, u Hrvatskoj su bila u uporabi samo neka od njih, a najčešće »Originum sive Etymologiarum« Izidora iz Seville.

Najstariji ulomak toga djela otkrivena u Hrvatskoj čuva se u Naučnoj biblioteci u Dubrovniku, a datira se između IX. i XI. st. Napisan je na listu pergamenta, koji je poslije upotrijebljen prilikom uveza jedne knjige u XV. stoljeću. M. D. Grmek je u tom ulomku identificirao dio Izidorova djela, i to onaj dio u kojem se govori o zmijama i crvima. Po riječima M. D. Grmeka »to je najstariji dosad poznati rukopis prirodoslovnoga sadržaja, koji je sačuvan na našem tlu«², a može se nadodati da je to ujedno i najstariji tekst jednoga referativnog djela do sada otkrivena u Hrvatskoj. Da li je prepisan u Hrvatskoj ili je u naše krajeve uvezen iz neke druge zemlje, teško je reći. Za nas je, međutim, važna spoznaja da se tako rano u nas pojavila potreba za referativnim djelima.

Ovo se djelo Izidora Seviljskoga susreće i poslije. Iz XIII. st. potječe prijepis napisan karolinškim pismom i goticom, koji se danas čuva u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu (sign. MB 68). Zanimljivo je da je nekoliko završnih stranica prepisao 1488. god. đakon zagrebačke katedrale Andrija, što pokazuje, da je taj rukopis dugo bio u uporabi³.

Još dva srednjovjekovna prijepisa Izidorova djela sačuvana su u Hrvatskoj. Jedan je iz XIV. st., napisan gotičkim pismom na 291 listu, i čuva se također u Metropolitanskoj knjižnici⁴, a drugi »vjerojatno nešto stariji«⁵, u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

¹ O enciklopedijama u srednjovjekovnoj Europi v. R. Collison, *Encyclopaediae: Their history through the ages*. 2nd ed. New York, 1966; M. De Candillac (ed.), *La pensée encyclopédique en moyen âge*. Neuchâtel, 1966. Dobar pregled enciklopedijskih djela u europskome srednjem vijeku dao je F. J. Witty, *Medieval Encyclopedias: a librarians view*, *The Journal of Library History*, 14 (1979), Nr. 3, str. 274–296.

² M. D. Grmek, Rukovet starih medicinskih, matematičko-fizičkih, astronomskih, kemijskih i prirodoslovnih rukopisa sačuvanih u Hrvatskoj i Sloveniji. *Rasprave i građa za povijest nauka*, 1 (1963), str. 260–261.

³ M. D. Grmek, l.c., str. 262

⁴ Ovaj se rukopis spominje u najstarijem inventaru zagrebačke katedrale iz 1394. god. Vidi: I. K. Tkalčić, *Povjesni*

Čini se da se to djelo nije prepisivalo nakon XV. st. očit je zato što ga je bilo jednostavnije nabaviti u tiskanome obliku. Zna se da je prvi put tiskano već 1472. i da je do kraja XV. st. imalo mnogobrojna izdanja. Na području Hrvatske J. Badalić je registrirao 7 tiskanih primjeraka toga djela iz doba prije konca XV. st., od kojih se dva čuvaju u Naučnoj biblioteci, a jedan u dominikanskome samostanu u Dubrovniku, dva u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu i po jedan u Naučnoj biblioteci u Rijeci i u samostanu franjevac konventualaca u Šibeniku⁶.

Ne treba sumnjati da su sačuvani rukopisni i tiskani primjerci toga Izidorova djela samo dio, i to vjerojatno manji, od ukupna broja primjeraka koji je u srednjem vijeku bio u uporabi u Hrvatskoj, ali se i na temelju onoga što je sačuvano može reći da je to bila najomiljenija referativna publikacija u srednjovjekovnoj Hrvatskoj.

Govoreći o primjerku Izidorove enciklopedije iz XIII. st. iz Metropolitanske knjižnice F. Fancev nagada da se on upotrebljavao u zagrebačkoj sjemenišnoj školi⁷. Vjerojatno je da su se primjerkom iz IX–XI. st., koji se čuva u Naučnoj biblioteci u Dubrovniku služili pripadnici višega klera, jer su u to doba bili jedini naobraženi ljudi u Hrvatskoj koji su takvu knjigu trebali. Za primjerke iz XIV. stoljeća može se sa sigurnošću reći da su služili mnogim učenim pojedincima izvan crkvenih krugova.

Drugo enciklopedijsko djelo koje se našlo u našim krajevima u srednjem vijeku jest »Li Livres dou Tresor« poznatoga firentinskoga pisca Brunetta Latinija (oko 1220–1294). Spominje se u inventaru dobara zadarskoga trgovca Mihovila, sastavljenu 1385, neposredno nakon njegove smrti. Taj je bogati trgovac održavao čvrste veze sa svim tadašnjim središtima tekstilne industrije u Europi. Mnogo je putovao u strane zemlje radi unapređivanja posla, učio strane jezike i s putovanja donosio u Zadar ne samo trgovačku robu nego i knjige različna sadržaja. Najčescće su to bile profane knjige, a među njima se našao i jedan primjerak Danteove »Božanstvene komedije«.⁸

Djelo Brunetta Latinija nije se slučajno našlo u privatnoj knjižnici toga zadarskog trgovca. U primorskoj Hrvatskoj, isto kao i u mnogim drugim dijelovima Europe, građanski sloj je ekonomski jak i ujedno vrlo zainteresiran za sve ono što se na području znanosti i umjetnosti događalo, ne samo u njihovim gradovima, nego i u dalekim zemljama. Uz trgovce su tu bili i sve brojniji pravници, liječnici, učitelji i drugi predstavnici urbane kulture, koji su bili životno zainteresirani za nove ideje i informacije o dalekim zemljama i gradovima. Oni su, ne samo iz intelektualne znatiželje, nastojali biti dobro informirani o novostima na području znanosti, umjetnosti i književnosti, nego im je to trebalo i radi privrednih i trgovačkih

spomenici slob. kralj. grada Zagreba. Sv. 11. Zagreb, 1905, str. 142 (Inventarium cathedralis ecclesie zagrabiensis, scriptum ad finem saec. XIV); D. Kniewald, Najstariji inventari zagrebačke katedrale, *Starine*, 43, 1951, str. 68 i 80; A. Lukinović, Najstariji sačuvani imovnik zagrebačke katedrale (1394), *Croatica christiana periodica*, 4 (1984), br. 9, str. 84.

⁵ M. D. Grmek, l.c., str. 271.

⁶ J. Badalić, Inkunabule u Narodnoj republici Hrvatskoj, Zagreb, 1952, str. 126 (br. 585–587).

⁷ F. Fancev, Kulturno-literarni rad u Zagrebu za prvih pet vijekova njegove historije. U: *Katalog kult. hist. izložbe grada Zagreba*, Zagreb, 1925, str. 19; N. Klaić, Povijest Zagreba, I. Zagreb, 1982, str. 501–504.

⁸ J. Stipišić, Inventar zadarskog trgovca Mihovila iz Arhiva sv. Marije i njegovo značenje za kulturnu povijest Zadra, *Zadarska revija*, 16 (1967), br. 2–3, str. 184 i dalje. Posebno o primjerku Danteove »Božanstvene komedije« u Mihovillovoj knjižnici vidi J. Stipišić, Prvi poznati dodir s Danteom u Hrvata. U: *Dante i slavenski svijet – Dante e il mondo slavo*, II, Zagreb, 1984, str. 629–637.

poslova, koji su za život srednjovjekovne komune bili od presudne važnosti, pa je stoga i njihovo nastojanje da svoje duhovno obzorje prošire izvan zidina svoga grada bilo i prirodno i nužno.

Mihovil je u svojoj privatnoj knjižnici imao knjige iz lijepe književnosti, astrologije i povijesti te 2 primjerka spomenute enciklopedije Brunetta Latinija. Nema sumnje da su se knjigama iz njegove knjižnice služili i prijatelji te da je djelo B. Latinija moralo izazvati živo zanimanje intelektualnoga kruga u tada bogatu i naprednu Zadru. Činjenica da je Mihovil u kućnoj knjižnici držao dva primjerka toga djela daje pravo da se pretpostavi da je potražnja za tim djelom bila velika, a da je velika bila i velikodušnost bogatoga Mihovila prema učenim prijateljima kad nije štedio novac da ga nabavi (ili dade prepisati) u dva primjerka.

Za našu kulturnu povijest od važnosti je ne samo postojanje enciklopedijskoga djela Brunetta Latinija u XIV. st. u Zadru, nego i činjenica da je bilo napisano na francuskome jeziku,⁹ što pokazuje, da se tada intelektualna elita u Zadru mogla služiti tim jezikom.

U našim se izvorima susreće još samo jedno referativno djelo napisano na latinskome jeziku. To je »De viris illustribus« Sv. Jeronima, koje se spominje u inventaru zagrebačke katedrale sastavljenu između 1356. i 1387. god.¹⁰

Za sada je to sve što znamo o prisutnosti referativnih djela na stranim jezicima u srednjovjekovnoj Hrvatskoj. Iznenađuje nas da do sada nisu pronađeni tragovi postojanja u hrvatskim knjižnicama toga doba znamenita i u srednjem vijeku vrlo popularna djela »Historia naturalis« starorimskoga pisca Plinija Starijega. Vjerojatno će se kad-tad takvi tragovi otkriti. Činjenica da se to djelo vrlo često pojavljuje u popisima knjižnica u Hrvatskoj u prvoj polovici XVI. st. možda govori i o ranijoj popularnosti toga djela u nas.

Mnoge informacije koje su se mogle naći u tim djelima, kao i u drugim knjigama, bile su zanimljive u prvome redu učenim ljudima, dok je nepismeni dio stanovništva, koji je u svim razdobljima srednjega vijeka i u svim europskim zemljama bio izuzetno velik, imao samo neizravan pristup u korpus podataka iz tih knjiga. Kler, međutim, bio je posebice zainteresiran da puku – pismenom i nepismenom – prenese onaj dio raspoloživa fundusa informacija koji se odnosio na Bibliju, vjerske dogme, crkvenu povijest i na sve ono što je bilo od neke važnosti s vjerskoga, odnosno crkvenoga stajališta.

S druge strane, puk, posebice u selima gdje su svećenici bili jedini pismeni ljudi, tražio je informacije i objašnjenja o nizu pitanja koja nisu bila u izravnoj svezi s vjerom. Sami svećenici, čak i oni najučteniji, nisu često znali odgovoriti na bezbrojna pitanja koja su im vjernici postavljali, pa su se i sami morali oboružati najpotrebitijim znanjima o najrazličnijim pitanjima.

⁹ Latinijevo djelo prva je enciklopedija na narodnom jeziku u Europi. Vidi »Li Livres dou Tresor de Brunetto Latini«. Ed. critique par Francis Carmody. Berkeley, University of California Press, 1948. O toj enciklopediji vidi i spomenuto djelo R. Collisona (bilj. 1), str. 65.

¹⁰ »...et librum virosum illustrium beati Jeronimi, qui incipit utrum principaliter alias ciencias, et in fine libri finit: anno incarnationis millesimo CCXXXV«. Vidi I. K. Tkalčić, Dva inventara prvostolne crkve zagrebačke iz XIV. i XV. vieka, *Starine*, 13 (1881), str. 141. Teško je vjerovati da se to popularno djelo Sv. Jeronima nije češće nalazilo u našim samostanskim i crkvenim knjižnicama. Zanimljivo je, da se čak pet primjeraka u tiskanom obliku iz XV. st. našlo dosada u hrvatskim knjižnicama. Vidi podatke u J. Badalić, o.c., str. 120 i Š. Jurić, *Inkunabule u zadarskim knjižnicama*. Zadar, Društvo bibliotekara Zadar, 1985, str. 23.

Odgovore na takva pitanja nalazili su u popularnim, pučkim tekstovima kao što su bile »Besjede triju svetitelja« i sličnim djelima,¹¹ no posebice u jednome, također pučkom i za srednji vijek tipičnome referativnom djelu, koje je nosilo naslov »lucidarij« (lucidarium, lucidarius, elucidarius).

Sačuvao se u velikom broju prijepisa u cijeloj Europi, i to na latinskoj, ali i u prijevodu na mnoge nacionalne jezike. Nalazimo ih i u Hrvatskoj, i to na hrvatskom jeziku, pisane glagoljicom i latinicom.

Lucidariji se u Europi pojavljuju u XII. st., a mogu se svrstati u dvije skupine. Prva je imala svoj uzor u djelu »Elucidarium sive Dialogus de summa totius christianae theologiae« Honorija Augustodunensisa s početka XII. st., gdje su u obliku razgovora između učitelja i učenika objašnjeni različni teološki pojmovi. Djelo je bilo namijenjeno svećenicima, te se u mnogim inačicama bezbroj puta prepisivalo i prevodilo diljem Europe, a u XV. st. je nekoliko puta objelodanjeno tiskom. Druga skupina ima uzor u djelu »Lucidarius«, koji je krajem XII. stoljeća sastavljen na njemačkome jeziku u Braunschweigu po zamisli vojvode Heinricha der Löwe-a za potrebe širega kruga laika. Njemački »Lucidarius« je nastao na osnovi spomenuta Honorijeva djela i djelomice na osnovi druga dva djela istoga autora – »Imago mundi« i »Gemma animae«, dok je prirodoznanstveni dio rađen na osnovi tada popularna djela »Philosophia mundi« W. Conchesa, također iz XII. st. Ta svojevrsna summa pučkoga znanja postala je izvanredno rašireno štivo u srednjem vijeku, a rado je prevođena i poslije, sve do XIX. st. Već 1479. godine tiska se u Augsburgu prvo izdanje njemačkoga »Lucidarius«, a ubrzo zatim i mnoga izdanja na drugim europskim jezicima.¹²

Ako je suditi po sačuvanim rukopisnim primjercima, lucidariji se u Hrvatskoj pojavljuju relativno kasno – tek u XV. st. Iz toga nam se stoljeća, naime, sačuvao najstariji rukopis lucidara, i to na hrvatskom jeziku. To je lucidarij što se nalazi u tzv. Žgombićevu zborniku koji se danas čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. I. Milčetić ga je otkrio 1882. god. u knjižnici samostana Sv. Mandaljene na otoku Krku i objelodanio ga, uz popratni komentar, u »Starinama« 1902. god.¹³ Po Milčetiću taj primjerak lucidarija »bi mogao biti iz XV. vijeka«, odnosno s prijelaza iz XIV. u XV. st.¹⁴

Nešto je mlađi lucidarij (iz 1468), koji se nalazi u papirnome kodeksu poznatu pod nazivom »Petrisov zbornik«, a koji se od 1962. čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Po I. Milčetiću taj lucidarij skoro u potpunosti sadržajno odgovara onomu prijašnjem iz Žgombićeva zbornika.¹⁵

Od njih se razlikuje lucidarij što ga je 1533. prepisao u Zadru Gvarin Tihić.¹⁶ Dok su prethodna dva bila napisana glagoljicom, taj iz Zadra je pisan latinicom. Sam Tihić nije

¹¹ Vidi o njima E. Hercigonja, *Srednjovjekovna književnost*. Zagreb, 1975, str. 416–418.

¹² K. Schorbach, *Studien über das deutlich Volksbuch Lucidarius und seine Bearbeitungen in fremden Sprachen*. Strassburg, 1894.

¹³ I. Milčetić, *Prilozi za literaturu hrvatskih glagoljskih rukopisa*. III. Hrvatski lucidar. *Starine*, 30 (1902), str. 257–334.

¹⁴ I. Milčetić, *l.c.*, str. 288.

¹⁵ Podatke o lucidariju u Petrisovu zborniku daje I. Milčetić, *l.c.*, str. 268–269. Vidi i V. Štefanić, *Glagoljski rukopisi otoka Krka*. Zagreb, 1960, str. 377–378.

¹⁶ S. Ivšić, *Prijevod »Lucidara« Honorija Augustodunensisa u prijepisu Gverina Tihića iz godine 1533*, *Starine*, 42 (1949), str. 105–259.

preveo lucidarij, nego je samo prepisao prijevod što ga je priredio nama nepoznat prevoditelj. S. Ivšić, koji ga je potanko analizirao i u cijelosti objelodanio, ustanovio je da je preveden s talijanskoga jezika, a ne s latinskoga originala.¹⁷

Obje verzije lucidarija bile su daleko od razine prirodoznanstvenih, teoloških, povijesnih i drugih znanja srednjega vijeka, pa je stoga očito da nisu ni bile namijenjene školovanim ljudima. Upravo u XII. st., kada nastaju ti spisi, europska srednjovjekovna misao dostiže svoju punu zrelost, no ni velike sinteze teološke, a ni duhovna revolucija do koje dolazi tijekom XIV. i XV. stoljeća najprije u Italiji, a onda i u drugim europskim zemljama ni na koji način se nije odrazila na sadržaj lucidarija. U objašnjenju različnih prirodnih pojava nalazimo doduše izloženu na pučki način peripatetičku prirodnu filozofiju prilagođenu kršćanskome shvaćanju svijeta i svemira¹⁸, no u XV. stoljeću, kada se ti lucidariji prevode u nas, takva objašnjenja su najvećim dijelom stvar prošlosti. Vraćajući se antičkim izvorima, europska je znanost u renesansi učinila korak naprijed u objašnjavanju prirodnih pojava i zakona prirode, a snažan napredak prirodnih znanosti u to doba iz temelja mijenja sliku svijeta. Taj napredak, međutim, nije previše koristio našim seoskim svećenicima, isto kao što nije koristio ni svećenicima u drugim krajevima Europe, koji su u srednjem vijeku, ali i u doba renesanse, nepismenom puku morali odgovarati na uvijek ista priprosta pitanja, na koja su uvijek morali davati iste priproste odgovore. »Zač se zemlja trese?«, »Od čega je napravljena zemlja da ne potone pošto plovi kao na moru?«, »Koliko je dugo Adam bio u raj?«. Na takva i slična pitanja, od kojih mnoga nisu imala nikakve sveze s vjerom, morali su svećenici svakodnevno odgovarati, a njihovi odgovori, ako i nisu bili posve točni i u skladu s tadašnjim znanstvenim spoznajama, morali su uvijek biti uvjerljivi. »Zač je more slano?« glasi jedno pitanje na koje jadni svećenik nije znao odgovoriti, ali je u lucidariju mogao naći objašnjenje koje je umirivalo njegovu savjest i znatiželju onoga koji pita: »(more) leži ravno protivu suncu, a gori v njem neprestano i budet slano od sunca« – glasio je odgovor.

Bilo je važno da svi svećenici daju uvijek iste odgovore na ista pitanja. To je bio glavni razlog zašto su svećenici morali dobro poznavati sadržaj lucidarija, a nije se smjelo dogoditi da u različnim prilikama ili u različnim krajevima daju različne odgovore na ista pitanja. Iz bilježaka što se nalaze u nekim primjercima lucidarija u Francuskoj vidljivo je da je proučavanje toga spisa tijekom školovanja bio sastavni dio obrazovanja budućih svećenika¹⁹, a tako je moralo biti i u drugim zemljama, uključujući Hrvatsku.

Lucidarij, drugim riječima, nije bio namijenjen za čitanje puku, jer taj puk nije znao čitati. Umjesto njega čitao je kler koji je tako služio kao komunikacijski most između pisanoga teksta i nepismenoga puka.

Spomenuta referativna djela nastala su na Zapadu, uvezena su i dalje prepisivana, odnosno prevedena u skriptorijima u Hrvatskoj. Prvo referativno djelo nastalo na našem tlu jest

¹⁷ Lucidarij se i poslije prepisivao u Hrvatskoj. Podatke o tome donosi V. Štefanić, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*. II. Dio. Zagreb, 1970, str. 61; V. Štefanić, *Glagoljski rukopisi otoka Krka*. Zagreb, 1960, str. 147.

¹⁸ Ž. Dadić, *Prirodne znanosti u Hrvatskoj u srednjem vijeku. Zbornik radova četvrtog simpozija iz povijesti znanosti »Prirodne znanosti i njihove primjene kod Hrvata u srednjem vijeku«*, Zagreb, 1983, str. 17–18. Vidi i knjigu istog autora »Povijest egzaktih znanosti u Hrvatskoj«, I. Zagreb, 1982, str. 23–25.

¹⁹ Podatke o tome donosi Y. Lefèvre, *L'Elucidarium et les lucidaires. Contribution, par l'histoire d'une texte, à l'histoire des croyances religieuses en France au moyen âge*. Paris, 1954, str. 59–60.

»De viris illustribus« zadarskoga humanista Jurja Benje (Georgius Begna). Djelo je ostalo u rukopisu i danas se čuva u Nacionalnoj knjižnici Marciana u Veneciji²⁰.

Juraj Benja tipičan je renesansni čovjek. Traga za starim rukopisima, prepisuje ih, skuplja rimske natpise, dopisuje se s poznatim učenicima ljudima toga vremena i – piše spomenuto djelo u kojem daje životopise poznatih osoba iz prošlih vremena. Sam je na kraju rukopisa napisao explicit iz kojega se vidi da je to djelo darovao svomu »predragom prijatelju Petru Cipiku« (amatissimo amico Petro Cepioni), članu znamenite trogirске obitelji, u Zadru 1435. god.

Ovdje spomenuta referativna djela nisu, očito, bila jedina s kojima su se služili učenici ljudi u Hrvatskoj u srednjem vijeku, no i to što o njima znamo posve je dovoljno da zaključimo da su pojedini hrvatski krajevi, posebice oni uz obalu, bili isto tako dobro opskrbljeni referativnim djelima kao i bilo koji drugi kraj u zapadnoj Europi. To ima posebnu važnost za razumijevanje daljega razvitka hrvatske kulture krajem XV. i početka XVI. st., kada hrvatski pjesnici, učenjaci, filozofi i enciklopedisti potpuno ravnopravno s pripadnicima drugih europskih naroda stvaraju temelje nove Europe. Poznato je, naime, da se referativna djela pojavljuju u jednoj sredini kao nužni, komplementarni dio jedne već razvijene knjižne kulture, pa je stoga i postojanje referativnih djela pouzdan znak, da je u Hrvatskoj i u srednjem vijeku postojao dovoljno bogat knjižni fond i dovoljan broj učenih ljudi željnih znanja, koji su takva referativna djela trebali. Što se sadržaja knjižnoga fonda tiče ne moramo ništa nagađati jer se iz popisa tadašnjih crkvenih i privatnih knjižnica u Hrvatskoj s djelima Aristotela, Galena, gramatičara Donata, Dantea i drugih pisaca može rekonstruirati imaginarna knjižnica toga doba u Hrvatskoj, koja malo zaostaje za sličnim imaginarnim knjižnicama u drugim europskim zemljama. Ne treba nagađati ni o izobraženim ljudima u gradovima duž obale Jadrana ili u Zagrebu, budući da o mnogim pravnicima, ljekarima, učiteljima (magistrima) itd. imamo velik broj svjedočanstava u onodobnim spisima. Sve su to bile predispozicije za uporabu referativnih djela, pa se stoga s priličnom sigurnošću može pretpostaviti da će dalja istraživanja po arhivima otkriti još mnogo podataka o takvim djelima u srednjovjekovnoj Hrvatskoj.

REFERENCE WORKS IN MEDIEVAL CROATIA

SUMMARY. The reference works that were in use in medieval Croatia were typical for Western Europe of the time. Some of them were »Originum sive Etymologiarum« by the Florentine Brunetto Latini /mentioned in a 14th century inventory from Zadar/, the popular work »De viris illustribus« by St. Jerome /mentioned in the Zagreb Cathedral inventory, drawn up between 1356 and 1387/. There are no data confirming that »Historia naturalis« by Pliny the Elder was in use in Croatia during the Middle Ages; however, considering that this work could often be found in Renaissance libraries, it is expected that future archival research will reveal its presence in medieval Croatia.

Translations of lucidars into vernacular make up a specific group of reference works. The oldest copy dates from late fourteenth or early fifteenth century.

»De viris illustribus«, written by Juraj Benja /Georgius Begna/ in the first half of 16th century, is the oldest reference work written in Croatia.

²⁰ Najopširnije je dosada pisao o ovome Zadraniu Giuseppe Praga, Indagini e studi sull'Umanesimo in Dalmazia. Il codice marciano di Giorgio Begna e Pietro Cippico. *Archivio storico per la Dalmazia*, 7(1932), Vol. XIII/77, str. 210–218